

۴۵۶۱

عق

بسم الله الرحمن الرحيم

ادیان ابتدایی و خاموش

ویراست جدید

عبدالرحیم ایمانی اردستانی

پاییز ۱۳۹۴

• مرکز بخش:

قم: بلوار معلم، مجتمع ناشران،

طبقه سوم، انتشارات کتاب طه

تلفن: ۰۲۷۷۴۴۶۲۴، دورنویس: ۰۲۷۷۴۴۶۲۴

نشانی اینترنتی: www.ketabtaha.com

ادیان ابتدایی و خاموش

ویراست جدید

عبدالرحیم سلیمانی اردستانی

ناشر: کتاب طه • چاپ اول: پاییز ۱۳۹۴

چاپ: ۱۴۰۰۰۰ • شمارهگان: ۵۰۰ • جلد: ۱۴۰۰۰۰ ریال

سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم، ۱۳۳۸	ادیان ابتدایی و خاموش / عبدالرحیم سلیمانی اردستانی
قم: موسسه فرهنگی طه، کتاب طه، ۱۳۹۴ / ۲۰۸ ص.	وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا
یادداشت:	یادداشت:
یادداشت:	یادداشت:
یادداشت:	یادداشت:
موضوع:	شایک:
رده‌بندی کنگره:	رده‌بندی دیویی:
شماره کتاب‌شناسی ملی:	
۳۹۶۵۰۹۸	

سخن ناشر

در ده‌های اخیر، کمیت پژوهش‌های ادیان و مذاهب در ایران، روبه‌افزایش بوده است که می‌تواند نویدبخش اعتلای کیفیت روزافزون آنها باشد. برای تهیه متون ارزشی و پژوهشی، باید به عناصری همچون جامعیت مباحث، استفاده از منابع متنوع، شیوا و روشنی متن، مطابقت با طرح درسی دانشجویان و رعایت اخلاق پژوهش توجه کرد و نبود هریک، به ارزش علمی متون خدشه وارد می‌کند.

اما شاید آسیب‌زاترین نکته، متها، ادیان و آیین‌ها، که در بسیاری از پژوهش‌های فارسی‌زبان بررسی دیده می‌شود، جانب‌داری و اخذ رویکرد تحقیق از نگاه یکی از مذاهب یا ادیان است. پرواضح است که در این صورت، متن، دیگر تحقیقی برای نزدیک‌تر شدن به حقیقت موضوعات نخواهد بود و فقط به سذی برای دور نگه داشتن مخاطب از آثار اصالی باورها تبدیل می‌شود و به‌سختی می‌توان آنرا پژوهش علمی برشمرد.

انتشارات کتاب طه، با توجه به این عناصر و با هدف فراهم آوردن متون ارزشمند آموزشی و پژوهشی برای محققان، دانشجویان و محققان حوزه مذاهب و ادیان و اعتلای دانش عمومی علاقه‌مندان و محققان این حوزه، مجموعه «مطالعات فرق، مذاهب و ادیان» را منتشر کرده است. ادیان ایرانی و باغوش، نوشته دکتر عبدالرحیم سلیمانی اردستانی، از این مجموعه است.

در ویراست جدید کتاب‌های این مجموعه، تلاش کرده‌ایم با افزودن فصل‌های تازه، تغییر محتوای بعضی بخش‌ها، ارجاع به منابع بیشتر و بازبینی نثر آثار، به بهسازی این متون کمک کنیم؛ از این‌رو، دیدگاه مخاطبان و کارشناسان محترم، باعث پیشرفت این مجموعه و آثار بعدی خواهد بود. در اینجا لازم است از نگارنده کتاب، دکتر عبدالرحیم سلیمانی اردستانی و همه عزیزانی تشکر کنیم که در تهیه و تنظیم این اثر به این انتشارات کمک کردند.

فهرست مطالب

۲	سخن ناشر
۱۱	مقدمه
۱۵	بخش اول : بحث‌های مقدماتی و عمومی
۱۷	پیش‌گفتار
۱۹	فصل اول : سرآغاز دین
۲۱	دین انسان نئاندرتال
۲۱	دین انسان کرومانیون
۲۲	دین انسان عصر نوسنگی
۲۹	فصل دوم : دین‌های عمومی ادیان ابتدایی
۳۱	۱. مانا
۳۲	۲. سحر و جادو
۳۳	۳. شمنیزم
۳۳	۴. فتیش پرستی
۳۵	۵. تابو
۳۶	۶. طایر و کفاره
۳۷	۷. تیت و پستی
۳۸	۸. آیمیس
۳۹	۹. پرستش مظاهر طبیعت
۴۰	۱۰. آیین قربانی
۴۲	۱۱. پرستش ارواح نیاکان
۴۳	۱۲. زبان اسطوره
۴۷	فصل سوم : منشأ دین
۴۸	الف) نظریه روح‌داری
۴۹	ب) نظریه دینامیسم
۵۰	ج) نظریه پرستش طبیعت
۵۱	د) نظریه سحر و جادو
۵۱	ه) نظریه روان‌شناسانه
۵۲	و) نظریه جامعه‌شناسانه

۵۲	(ز) نظریه یگانه پرستی اولیه
۵۳	علمی بودن نظریه ها
۵۴	مثنیسا دین در اعتقاد متدینان
۵۷	بخش دوم : ادیان ابتدایی در جوامع امروزی
۵۹	پیش گفتار
۶۱	فصل اول : ادیان بومی آفریقا
۶۲	الف) ابعاد اعتقادی
۶۴	۱. خدای برتر
۶۷	۲. خدایان و نیروهای پایین تر
۷۳	۳. آفرینش جهان و انسان
۷۳	۴. نزدیکی اولیه انسان با خدا و دوری بعدی
۷۵	۵. رهبران دینی
۷۵	۶. انسان شناسی
۷۶	۷. حیات پس از مرگ
۷۷	ب) آیین ها و شعایر
۷۷	۱. آیین های مربوط به زندگی روزمره
۷۹	۲. آیین های مربوط به مراحل زندگی
۸۰	ج) سلوک اخلاقی
۸۱	د) آینده ادیان آفریقا
۸۳	فصل دوم : ادیان بومی آسیا
۸۴	الف) ابعاد اعتقادی
۸۴	۱. خدای برتر
۸۷	۲. ارواح شفیق و ارواح شریر
۸۷	۳. آفرینش جهان و انسان
۹۰	۴. طبیعت روح دار
۹۱	۵. رهبران و شخصیت های مذهبی
۹۳	۶. انسان شناسی
۹۳	۷. مرگ و زندگی پس از آن
۹۶	ب) شعایر و آیین ها
۹۶	۱. آیین طلب مکاشفه
۹۷	۲. چوپ مقدس
۹۸	۳. آیین های مربوط به کشاورزی، شکار و مداوا
۹۹	۴. آیین های مربوط به مراحل زندگی
۱۰۰	ج) فضایل اخلاقی

۱۰۲	د) وضعیت حال و آینده
۱۰۳	فصل سوم : ادیان بومی اقیانوس آرام
۱۰۴	الف) ادیان بومی استرالیا
۱۰۵	۱. ابعاد اعتقادی
۱۱۲	۲. ابعاد آیینی و شعاعیری
۱۱۴	ب) ادیان پلینزی
۱۱۴	۱. اعتقادات
۱۱۶	۲. اعمال
۱۱۷	ج) ادیان ملانزی
۱۱۸	۱. اعتقادات
۱۱۹	۲. اعمال
۱۱۹	نکته پایانی درباره ادیان ابتدایی
۱۲۳	بخش سوم : ادیان خاموش
۱۲۵	پیشگفتار
۱۲۷	فصل اول : ادیان بین‌النهرین
۱۲۹	الف) دین سومر
۱۳۰	۱. ابعاد اعتقادی
۱۳۹	۲. ابعاد آیینی و شعاعیری
۱۴۰	۱. خلاقیات
۱۴۱	۲. خدایان
۱۴۱	۱. خدایان بابل
۱۴۱	۲. آفرینش جهان و انسان
۱۴۲	۳. حکمت باران
۱۴۱	۴. قوانین حقوقی
۱۴۵	۵. اعمال عبادی
۱۴۵	۶. زندگی پس از مرگ
۱۴۶	ج) دین آشور
۱۴۹	فصل دوم : دین مصر قدیم
۱۵۰	الف) ابعاد اعتقادی
۱۵۰	۱. خدایان
۱۵۱	۲. آفرینش جهان
۱۵۴	۳. شخصیت‌های دینی

۴. انسان‌شناسی	۱۵۵
۵. راه نجات	۱۵۵
۶. زندگی پس از مرگ	۱۵۶
(ب) ابعاد آیینی و عملی	۱۵۸
(ج) اخلاقیات	۱۵۹
(د) اصلاحات مذهبی اخناتون	۱۶۰
فصل سوم: ادیان یونان باستان	۱۶۷
الف) ابعاد اعتقادی	۱۶۷
۱. خدایان	۱۶۸
۲. نیروها و قوای پایین‌تر	۱۶۹
۳. آفرینش جهان و انسان	۱۷۰
۴. دوره‌های چهارگانه زندگی آدمی در زمین	۱۷۱
۵. زندگی پس از مرگ	۱۷۱
(ب) ابعاد آیینی و شعاعی	۱۷۲
۱. مراسم عبادی	۱۷۱
۲. مشورت با خدایان	۱۷۲
۳. رسم شفاگیری	۱۷۳
۴. چشم‌ها و ازی‌ها	۱۷۳
(ج) اخلاقیات	۱۷۳
(د) آیین‌های سرگذشتی	۱۷۴
فصل چهارم: ادیان امپراتوری روم	۱۷۵
الف) ابعاد اعتقادی	۱۷۶
۱. خدایان	۱۷۶
۲. ارواح نیاکان	۱۷۸
۳. الوهیت امپراتور	۱۷۸
۴. زندگی پس از مرگ	۱۷۸
(ب) ابعاد آیینی و شعاعی	۱۷۹
۱. معابد و اعمال عبادی	۱۷۹
۲. اعیاد و جشن‌ها	۱۷۹
۳. فال‌نامه رومیان	۱۸۰
۴. مراسم دینی مربوط به مراحل زندگی	۱۸۰
(ج) اخلاقیات	۱۸۰
فصل پنجم: ادیان تمدن‌های قدیم قاره آمریکا	۱۸۳
الف) دین در تمدن آزتک	۱۸۴

- ۱۸۳ ۱. خدایان
- ۱۸۴ ۲. آفرینش جهان و انسان
- ۱۸۹ ۳. شخصیت‌های دینی
- ۱۸۹ ۴. زندگی پس از مرگ
- ۱۸۹ ۵. شعایر و آداب دینی
- ۱۹۰ ۶. اخلاقیات
- ۱۹۰ ب) دین در تمدن اینکا
- ۱۹۱ ۱. خدایان
- ۱۹۱ ۲. آفرینش جهان و انسان
- ۱۹۴ ۳. پرستش نیاکان
- ۱۹۴ ۴. آیین‌های دینی
- ۱۹۵ ۵. اخلاقیات

۱۹۷ منابع و مآخذ

- ۱۹۷ الف) منابع فارسی
- ۱۹۹ ب) منابع لاتین
- ۲۰۱ نمایه

بهره‌رانی‌های بحث

بی‌شک، دین در زندگی فردی و اجتماعی و جامعه جایگاه ویژه‌ای دارد. از این‌رو، دانشمندان با گرایش‌های گوناگون آن را بررسی کرده‌اند. باید گفت تعریف، سرآغاز منشأ و گونه‌های مختلف دین است. به‌دنبال آن‌ها و بسیاری از بحث‌های دیگر در این باره، ذهن عالمان پرشماری را در رشته‌های گوناگون علمی به خود مشغول کرده‌است.

دین چیست؟ یکی از رشته‌های علمی با عنوان فلسفه دین را خگویی این پرسش است. با وجود این، دانشمندان در رشته‌های دیگر علمی همچون جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، مردم‌شناسی و... دین را متناسب با مبانی و مفاهیم رشته خود تعریف کرده‌اند. بنابراین، تعریف آنان از دین بیشتر تعریفی تحویل‌گرایانه است؛ آن چنان‌که آنان در تعریف خود، دین را فقط به یک جنبه یا وجه تحویل برده‌اند. برای نمونه، جامعه‌شناسان دین را از دیدگاه جامعه‌شناختی تعریف کرده، آن را پدیده‌ای اجتماعی شمرده‌اند. ازسوی دیگر، «فلسوفان دین» نیز تعریفی جامع و مانع از این پدیده بیان نکرده‌اند و حتی بر تعریف‌های

موجود نقص‌هایی وارد کرده‌اند،^۱ اما نکته مهم در مقدمه بحث ادیان دانستن گستره فراگیر این واژه است. البته، گفتنی است، در این باره، اختلاف زیادی میان دین‌پژوهان و دانشوران رشته تاریخ ادیان وجود ندارد؛ هر چند شاید آن‌ها نتوانند تعریف دقیقی از دین ارائه دهند، اما در شمارش ادیان اختلاف چندانی با یکدیگر ندارند. بنابراین، بحث مهم‌تر در تاریخ ادیان، تقسیم آن‌ها است.

دانشمندان رشته تاریخ ادیان با معیارهای گوناگونی ادیان را تقسیم کرده‌اند. بسیاری از آن‌ها محتوایی است؛ از جمله: ادیان «عرفانی» و «غیرعرفانی» یا «شریعتی» و «غیرشریعتی» در حالی که کلی‌ترین و مهم‌ترین تقسیم، ادیان «ابتدایی» و «پیشرفته» است. به این ترتیب که با توجه به تمدنی که در آن زمان وجود داشته‌اند، به ادیان ابتدایی و پیشرفته تقسیم می‌شوند. ادیان پیشرفته، که در جهان پرپایون زیادی برخوردارند، «ادیان زنده» به‌شمار می‌روند؛ اما آن دسته از ادیانی که در جهان امروز دیگر پیروی ندارند، «ادیان قدیم» یا «خاموش» نامیده می‌شود.

مورخان یازده دین را از ادیان زنده به‌شمار می‌آورند، که عبارت‌اند از: «یهودیت»، «مسیحیت»، «اسلام»، «هندوئیسم»، «بودیسم»، «جین»، «سیک»، «زرتشت»، «لانتوسه»، «نفو، یوس» و «شینتو». این یازده دین پیروان زیادی دارند و وجود آن‌ها در جامعه امروزه شری انکارناپذیر است. در برابر این ادیان زنده دو دسته از ادیان قرار دارد: یک، ادیان ابتدایی و دیگری ادیان قدیم یا خاموش. موضوع این نوشتار بررسی اجمالی ادیان ابتدایی و ادیان خاموش یا قدیم (ادیانی غیر از ادیان زنده یازده‌گانه) است.

گاهی گفته می‌شود منظور از «ادیان ابتدایی»، ادیانی است که در میان اقوام عقب‌افتاده امروزی یافت می‌شود یا اینکه در میان انسان‌های ماقبل تاریخ وجود داشته است؛ در حالی که، «ادیان قدیم» به ادیانی گفته می‌شود که در میان ملل

۱. برای اطلاع اجمالی در این باب، ر. ک. هیک، جان، «فلسفه دین»، ترجمه بهزاد سالکی، تهران، انتشارات بین‌المللی المهدی، ۱۳۷۶، مبحث مقدمه؛ دراز، محمد عبدالله، «مدخلی بر کاوش در تاریخ ادیان»، ترجمه دکتر سید محمدباقر حجتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۶، مبحث اول.

متمدن گذشته وجود داشته ولی اکنون موجود نیست.^۱ مروری بر تعریف‌های موجود نشانگر آن است که باید، هر چند به‌طور خلاصه، ویژگی این ادیان را بررسی کرد.

به‌نظر می‌رسد درباره ویژگی‌های عام و کلی ادیان ابتدایی، بتوان دو ویژگی را برشمرد:

نخست، اینکه این ادیان هرگز ساختار پیچیده و نظام آموزه‌ای گسترده‌ای نداشتند. بیان دیگر می‌توان گفت سادگی مهم‌ترین ویژگی این ادیان است. همچنین، پرستش مظاهر طبیعت، اصل عمومی همه این ادیان بوده است. درحالی‌که این سرودگی کمتر در ادیان پیشرفته دیده می‌شود؛ به این ترتیب که ساختار آن‌ها عموماً پیچیده و مفصل‌تر است و پرستش مظاهر طبیعت نیز یا در آن‌ها وجود ندارد یا با برجستگی ندارد. به‌هرحال گاهی ویژگی دوم در میان ادیان قدیم (ادیان متمدن) بی‌کی که امروزه پیرو ندارد) به چشم می‌خورد.

شاید بتوان ویژگی سوم را نیز برای ادیان ابتدایی برشمرد و آن این است که ادیان ابتدایی در هر حال، به‌جوامع باری تعلق داشته‌اند. به‌عبارت‌دیگر، همه ادیان پیشرفته در جوامع متمدن و همه ادیان ابتدایی در جوامع قبیله‌ای و بدوی رواج داشته‌اند. شاید کسی از این امر چنین نتیجه‌گیری کند که دین، به‌طور کلی، ساخته جامعه و تابعی از آن است، اما این به‌ضرورتی نیست؛ ولی این نکته را نمی‌توان انکار کرد که جامعه در شکل دین تأثیر می‌گذارد. برای نمونه با سقوط یک فرهنگ و تمدن، شکل ظاهری دین نیز متغیر با آن تغییر خواهد کرد. بنابر آنچه گذشت، اکنون ادیان ابتدایی و قدیم را در دو بخش جداگانه بررسی خواهیم کرد. نخست از ادیان ابتدایی در جوامع بدوی سخن خواهیم گفت که ادیان آفریقا، استرالیا، اسکیموها، سرخ پوستان و برخی از اقوام دیگر را دربر می‌گیرد. در بخش دیگر، به ادیان قدیم یا خاموش خواهیم پرداخت

۱. آریه، غلامعلی، «آشنایی با تاریخ ادیان»، تهران، مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی پایا، ۱۳۷۶، ص ۱۴.
M.Hopfe, Lewis, Religions of the world "RW", New York, macmilan publishingco, inc, 1983
P.10

و به ادیان بین‌النهرین، مصر باستان، یونان و روم باستان، و تمدن‌های قدیم قاره آمریکا اشاره خواهیم کرد. باید یادآوری کرد از همه ادیان قدیم و خاموش سخن به میان نمی‌آید، از جمله آیین مانی یا مزدک که عموماً در ادیان ایران باستان در کنار آیین زرتشت از آن‌ها بحث می‌شود و گاهی یک فرقه بدعت‌آمیز مسیحی به‌شمار می‌آید.

اما پیش از پرداختن به این ادیان، باید به مسائلی بپردازیم که به‌طور کلی با «ان ابتدایی و قدیم مربوط‌اند. برای مثال، اینکه دین از چه زمانی در جامعه بشر ظهور کرد. این مسئله، پژوهشگران را به مطالعه ادیان ماقبل تاریخ واداشته است. مسئله دیگر درباره منشأ دین است. پژوهشگران جدید با جست‌وجو در ادیان ابتدایی راجود و توجه به ویژگی‌های عمومی آن‌ها کوشیده‌اند منشأ دین را بیابند. ما بر آن «بند نخست ویژگی‌های عمومی این ادیان را بررسی کرد، سپس به‌نظریه‌های مطرح شده درباره منشأ دین اشاره نمود. به‌این ترتیب، اثر پیش رو از سه‌بخش «مبانی و قدماتی و عمومی»، «ادیان ابتدایی در جوامع امروزی» و «ادیان خاموش» تشکیل شده است.